

only right solution for the interests of Croats, emphasising that attempting to integrate Croats and Serbs on the ruins of Austro-Hungary was unnatural and contrary to historical arguments.

Ivo Pilar i suvremena hrvatska geopolitika

Jure KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 911.2:32[497.5]191"

32-05 Pilar, I.: [911.3:32

Izvorni znanstveni rad (primljeno 4. svibnja 2006.)

Na temelju djela Ive Pilara, autor iznosi glavne smjernice njegovih geopolitičkih razmišljanja glede Hrvatske i «hrvatskih zemalja». Podsjeća također na noviji razvoj političkih prilika koje bitno mijenjaju geopolitičke postavke. Na kraju ukazuje na bitne geopolitičke sastavnice kojima bi se trebala voditi suvremena hrvatska politika.

Ratovi su zlo, ali i prigode za ostvarenje koristi. Nije, dakako, riječ o koristi iz ratnoga profiterstva, nego o ostvarenju radikalnijih promjena, koje nerijetko nastaju zbog novih političkih aranžmana ili, kako se to danas kaže, zbog novoga svjetskog poretka. Hrvati su tijekom povijesti sudjelovali u mnogim ratovima, ali iz njih nisu uvijek izvlačili velike političke koristi. Vjerojatno je i to razlog da su se među njima pojavljivali ljudi koji su promišljali svijet i položaj Hrvatske u njemu. Osobito se to događalo u ratnim vremenima ili neposredno nakon njih.

Ivo Pilar je jedan takav hrvatski um koji se trsio promišljati o geopolitičkom položaju hrvatskih zemalja i o interesima koji se u njima sukobljavaju. Povod takvim razmišljanjima bio je Prvi svjetski rat i neizvjestan ishod položaja Hrvatske i hrvatskoga naroda nakon njega. Pilar se bavio tim problemom u više svojih radova, ali je također objavio knjižicu koja se izrijeком bavi geopolitikom — *Politički položaj hrvatskih zemalja*, koja je objavljena 1918. godine.¹ Iste je godine objavljeno i njegovo najvažnije djelo *Južnoslavensko pitanje*. Za to djelo se može reći ne da u sebi sadržava elemente geopolitike, nego da je pisano s geopolitičkih pozicija.

U ovom kratkom radu podsjećam samo na najvažnije elemente Pilarovih geopolitičkih razmišljanja glede hrvatskih zemalja. Kako su Pilarovi geopolitički pogledi zanimali i druge znanstvenike, posao će biti olakšan.²

¹ Ivo PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja. Geopolitička studija*, Sarajevo, 1918.

² Mladen KLEMENČIĆ, «Suvremena politička geografija i geopolitika», *Geografski glasnik*, Zagreb, 57, 135-145; M. KLEMENČIĆ - Nenad POKOS, «Ivo Pilar i politička geografija», u: [Srećko LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (dalje: GP), Zagreb, 1/2001., 39-49; Petar VUČIĆ, «Proslov», u: I. PILAR, *Politički zemljopis hrvatskih zemalja /pretisak/, Zagreb, 1995., V-XVIII.*

Što je geopolitika?

Kao ni s drugim mladim znanstvenim disciplinama, nema suglasja oko određivanja predmeta geopolitike. Problem je još veći kad se uzme u obzir da je geopolitika izvedenica i modifikacija političke geografije, koja ni sama nema jasne definicije.³ Ipak, već je na razini pojma razvidno da je u političkoj geografiji riječ o nekoj međuovisnosti političkih zbivanja i konkretna prostora na kojem se politički procesi odvijaju. Osobitosti prostora mogu se izučavati kao važan, možda presudan materijalni element širenja neke države (*Lebensraum*). Vjerojatno je upravo to bila prvotna intencija političke geografije, jer se pojavila kao preokupacija znanstvenika (Friedrich Ratzel, Rudolf Kjellén) u doba kolonijalnoga osvajanja i širenja država na račun drugih tijekom XIX. stoljeća.⁴ No, odmah od početka se geopolitika javlja kao dimenzija političke geografije ili još bolje kao političko razmišljanje iz zemljopisnih datosti i drugih obilježja određena teritorija. Moglo bi se reći da je geopolitika viši oblik političke geografije, kako se definirala u svojim počecima, a posljedica je kompleksnijega svijeta i međuovisnosti njegovih pojedinih dijelova.

Pilar ne daje do znanja da su mu bili poznati teoretičari političke geografije i geopolitike, iako se neodređeno poziva na svjetske autoritete, no može se pretpostaviti da je glavne smjernice intelektualne diskusije u tom području poznao. Ipak je neobično da svoju kratku geopolitičku studiju *Politički položaj hrvatskih zemalja* proglašava prvijencem, s obzirom na činjenicu da je bilo hrvatskih autora koji su se bavili položajem hrvatskih zemalja, što bi se moglo uzeti barem kao prethodnice geopolitičkih studija. Već je 1873. u prigodi svjetske izložbe u Beču Josip Matković objavio rad *Hrvatska i Slavonija u svojih fizičkih i duševnih odnošajih*, a 1878. Vjekoslav Klaić svoj *Prirodni zemljopis Hrvatske*. Isti je autor 1880. objavio *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*.⁵ S druge strane, Pilaru nisu najvažnije bile teorije u geopolitici. Važnije mu je bilo predočiti vrhovima Austro-Ugarske Monarhije kakav je položaj Monarhije s obzirom na geopolitičko stanje na njezinu jugu ili, još bolje, kakva bi sudbina mogla snaći državu ako ne uzme u obzir neke važne geopolitičke datosti na tom dijelu svoga teritorija. Ne treba ni isticati da mu je krajnji cilj bio pozitivan ishod za budućnost hrvatskog naroda. Stoga je u proučavanju Pilarove geopolitike najpotrebnije ispitati njegovu geopolitičku koncepciju hrvatskih zemalja.

Pilarovi geopolitički vidici

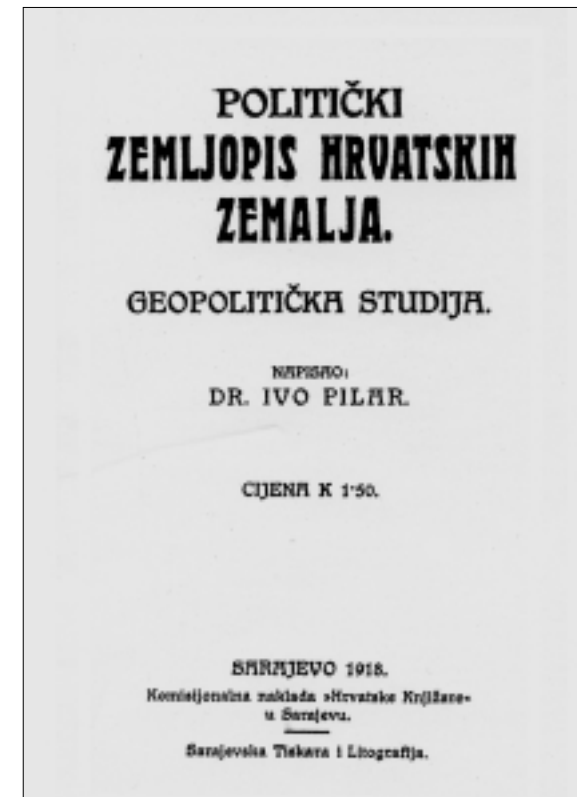
U *Južnoslavenskom pitanju* Pilar, reklo bi se posve logično, započinje svoja geopolitička razmišljanja od zemljopisna položaja Balkanskog poluotoka. Prvo što uočava jest da, za razliku od Pirinejskog i Apeninskog poluotoka, Balkanski nema jake prirodne granice koja bi ga jasno odvajala od Europe i tako njegovim stanovnicima omogućila »jedinственu etničku (rasnu) i političku tvorbu«.⁶ Istina, rijeke Sava i Du-

³ M. KLEMENČIĆ - N. POKOS, »Ivo Pilar i politička geografija«, 40-41.

⁴ Isto, 41-42.

⁵ Isto, 44-45.

⁶ L. V. SÜDLAND [I. PILAR], *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Varaždin, 1990., 3.

nav donekle predstavljaju tu granicu, ali rijeke nisu jake prepreke za izolaciju i osamostaljenje političkog djelovanja.

Drugo na što Pilar upozorava jesu planinski lanci na Balkanskom poluotoku, koji razdvajaju sam poluotok na cjeline koje također postaju međusobno u dobroj mjeri samostalne. Pilar pomalo nategnuto ukazuje na planinske lance Balkan i Albanske Alpe te Rilo-goru i Rodopsko gorje, kako bi mogao ustvrditi da oni razdvajaju Balkanski poluotok na četiri cjeline: sjeveroistok, jugoistok, jugozapad i sjeverozapad,⁷ a Peloponez tvori petu cjelinu.⁸ Te razdiobe prouzrokovane planinskim masivima služe Pilaru za potkrijepljenje tvrdnje da su one onemogućavale bilo kojoj vlasti na tom dijelu svijeta objediniti cijeli poluotok u jedinstvenu političku cjelinu; samo su snažne vanjske sile, poput Rimskog carstva, mogle držati to zemljopisno nejedinstveno područje na okupu.⁹ Ne treba mnogo domišljatosti za zaključak da tu Pilar operira na razini analogije, to jest već na početku želi sugerirati zaključnu točku svoje

⁷ Isto.

⁸ Isto, 4.

⁹ Isto. Zemljopisna struktura bila je, vjeruje Pilar, razlogom da je pri diobi Rimskog carstva na Istočno i Zapadno crta razgraničenja išla od Beograda na sjeveru do Skadra na jugu. (Isto, 13.)

teze da samo jaka Austro-Ugarska Monarhija, preuređena tako da se zadovolje težnje Hrvata, može držati te razjedinjene dijelove na okupu.

Treće, zemljopisna nejedinstvenost bila je razlogom stvaranju raznolikih etničkih mješavina. Kako Rimsko carstvo nije moglo zadržati prodor različitih etničkih skupina sa sjevera, na Balkanu su se stvarali amalgami pridošlih naroda i zatečenih Slavena, romaniziranih Dačana, Tračana, Ilira, Kelta i Grka.¹⁰ Samo su 3 skupine pridošlih naroda uspjele stvoriti državne zajednice: Hrvati, Srbi i Bugari, dok Slovenci to nisu uspjeli.¹¹

Četvrto, Pilar vjeruje da su Hrvati i Srbi bili uspješniji od Bugara u očuvanju državne cjelovitosti stoga što su im države bile »potpuno slavenske«.¹² Pod time ne misli reći da nije bilo drugih etničkih elemenata s kojima se slavenski pomiješao, nego samo to da je slavenski element prevladao. Svojestvo je, pak, slavenskog elementa, vjeruje Pilar, da osvojeno želi zadržati i osigurati, tj. da želi stvoriti državu: »gdje nije nadošao kvasac slavenske državne tvorbe, gdje takva tvorba nije dulje vrijeme trajala, da dade narodu državnu tradiciju, kulturni zamah i stanoviti kulturni pravac, gdje politička moć Slavenima nije davala podpore protiv njihovih neprijatelja, tamo se slavenska naselja nisu mogla održati, nego su se asimilirala i odnarodila«.¹³

Peto, Pilar vjeruje da je ključ za razumijevanje hrvatske povijesti njihova pozicija između Rima i Bizanta:

»To je historijsko shvaćanje, do koga se hrvatska poviestna znanost, pretežno pod katoličkim utjecajem, još nije dovoljno dovinula. Uzrok, da su Hrvati uzprkos tome držali s Rimom, nalazim ponajprije u činjenici, da je crkvena pripadnost Bizantu značila istodobno i političku zavisnost u neizporedivo većoj mjeri negoli je to bio slučaj kod Rima. Hrvati su u savezu s Rimom nalazili više mogućnosti da održe svoju nezavisnost. Drugi je moment psihološke naravi; prema mom shvaćanju postoji u istinu veće duševno srodstvo Hrvata s Rimom negoli s Bizantom, što pokazuje njihova trajna, kroz cijelu poviest vidljiva težnja k Zapadu«.¹⁴

Nije jasno zašto Pilar vjeruje da je to ključ za razumijevanje hrvatske povijesti, jer je i njegov argument cirkularan, ali je nepobitna činjenica da su Hrvati smješteni između Rima i Bizanta. U ovom, kao i u pitanjima interpretacije hrvatske srednjovjekovne povijesti, Pilar je nedvojbeno pod utjecajem slavenofilske historiografije svoga vremena i drugih ideoloških predložaka. Stoga ne čudi da je usvojio interpretaciju o navodnome sukobu »latinske« i »narodne« stranke i o ulozi »hrvatskog biskupa« u nastojanju Hrvata da sačuvaju svoj narodni jezik i kulturu.¹⁵

No potrebno je odrediti pojam »hrvatskih zemalja« i naznačiti njihov opseg. Prema Pilaru to je »skup historičko-političkih pokrajina na jugu austro-ugarske monarhije, koje su nekad sačinjavale sastavni dio hrvatske države, u kojima stanuju još da-

¹⁰ Isto, 4-5.

¹¹ Isto, 7.

¹² Isto, 8.

¹³ Isto, 9.

¹⁴ Isto, 14.

¹⁵ Isto, 15-17.

Karta 1 — Geopolitičke cjeline hrvatskog teritorija

nas Hrvati kao pretežni ili barem znatni dio pučanstva. Prema ovoj definiciji spadaju u hrvatske zemlje Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina i Istra.¹⁶

Kad hrvatske zemlje promatra u odnosu na srednju Europu, Pilar ih smatra graničnim područjem. Slažući se s Vjekoslavom Klaićem, on sjevernu Hrvatsku — sjeverno od rijeka Kupe, Save i Dunava — drži srednjoeuropskim područjem, dok je južna na Balkanskom poluotoku. Iz toga Pilar izvlači vrlo važan poučak: od naroda koji je osuđen obitavati na tom dvodijelnom području očekuje se »da dobro pozna i pronikne bivstvo zapada i bivstvo istoka, da shvaća zamašaj tih kulturnih utjecaja s jedne i s druge strane, te naprama njima zauzme ono stanovište, koje odgovara njegovoj naravi i njegovim prirođenim sposobnostima. Ujedno bi se htjelo, da taj narod bude politički toliko zreo i tako dobro organizovan, da je u stanju paralizovati štetne posljedice izvanjskih političkih upliva, koji su već uslijed općeg zemljopisnog položaja neizbježivi«.¹⁷

No prostor hrvatskih zemalja sastavljen je od tri veće i razdijeljene cjeline: granični dio Panonske ravnice (dio Hrvatske, Slavonija i sjeverna Bosna do Spreče i Usore); Bosna i Hercegovina te Dalmacija, istarski otoci i Hrvatsko primorje (vidi kartu 1).¹⁸

Od svih hrvatskih zemalja Bosna i Hercegovina (kratko Bosna) je najzanimljivija i najvažnija. Pilar je upravo htio ukazati monarhijskim vlastima važnost dobra i pravilna razumijevanja Bosne ne samo zbog Bosne, nego ponajviše zbog Monarhije:

¹⁶ I. PILAR, *Politički zemljopis*, 5.

¹⁷ Isto, 6.

¹⁸ Isto, 13-16.

«[...] pripisujem najsudbonosnije posljedice pomanjkanju jasne spoznaje u bosanskom pitanju. Tvrdim, da je pomanjkanje čvrstog i zbijenog, na jasnoj spoznaji istine osnovanog stanovišta u pitanju nacionalne pripadnosti Bosne, jedan od glavnih razloga, što politika Monarhije u toj zemlji nije nikako uspijevala u tolikoj mjeri, uzprkos stvarnim rezultatima, da bosansko pitanje ne postane već nekoliko godina Ahilovom petom austrougarske politike i da je to pitanje konačno moralo postati polaznom točkom svjetskog rata».¹⁹

Štoviše, Pilar je uvjeren da mu je »tek podpuno razumijevanje Bosne omogućilo razumjeti problem južnih Slavena u celosti».²⁰

Bosna i Hercegovina za Pilara je nedvojbeno jedna od hrvatskih zemalja, kao što ne dvoji da po nikakvoj osnovi ne može biti srpska zemlja, usprkos dobromu dijelu tadašnje historiografije.²¹ Pilar se upire na istovjetnost kulturne i političke tradicije u Bosni i drugim hrvatskim zemljama,²² na činjenicu da je izborom hrvatskih sabornika kralja Kolomana za kralja Ugarska stekla i Bosnu te na slične pokazatelje.²³ Jednako mu je važna spoznaja da nikada nije postojao bosanski narod, iako je postojala bosanska država, te ga ne će ni biti.²⁴

Koji je ključ našao Pilar za razumijevanje Bosne? Ključ, i ujedno razlog zašto i danas ima toliko nesporazuma o Bosni, Pilar je našao u Crkvi bosanskoj ili kako on kaže, shodno tadašnjoj historiografiji, bogumilskoj sekti (sljedbi). Pilar ponavlja konstrukcije tadašnje historiografije, a pridodaje im i svoje, o širenju raznih oblika zoroastrizma i maniheizma iz Perzije, preko Bizanta, Bugarske i Srbije u Bosnu, gdje su jedan oblik rado prihvatili »arijsko-slavenski Hrvati« jer im je kao državotvornom elementu bio prihvatljiviji od »latinaških« predstavnika Katoličke crkve.²⁵ Dolaskom Turaka, »svi kao jedan« prijedohše bosanski »bogumili« na islam, tvrdi Pilar. Tim činom, oni su se postupno odhrvaćivali te postajali Osmanlije u političkom smislu.²⁶

Pilara je živo zanimala prirodna kvaliteta granica hrvatskih zemalja: rijeke, planinski masivi i politički dogovoreni pravci. Nakon podrobnije analize zaključio je: »Hrvatske zemlje namaju prirodno jakih, zatvarajućih granica. Naprotiv hrvatske zemlje imadu najvećim dijelom granice otvorene tugjem useljavanju i prodiranju tujih kulturnih i političkih upliva».²⁷ Upravo takve granice koje omogućuju različite utjecaje, Pilar drži odgovornima za stvaranje triju zasebnih cjelina hrvatskih zemalja koje su trostruko međusobno različite: zemljopisno, klimatski i gospodarstveno.²⁸ Te su cjeline ujedno izložene različitim političkim i kulturnim utjecajima, koji u mnogo-

¹⁹ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 81.

²⁰ *Isto*, 87.

²¹ *Isto*, 80-82.

²² *Isto*, 95-96.

²³ *Isto*, 86-87.

²⁴ *Isto*, 81.

²⁵ *Isto*, 87-88.

²⁶ *Isto*, 100-105.

²⁷ I. PILAR, *Politički zemljopis*, 11.

²⁸ *Isto*, 13.

čemu bitno određuju politički život hrvatskoga naroda. Naime, posljedica tih utjecaja je ta, da su se stvorile razdiobe hrvatskih zemalja »pod kojom hrvatski narod od pet stoljeća teško trpi, i koju do danas nije bio u stanju savladati».²⁹ Jedini način prevladavanja tih negativnih datosti, razmišlja Pilar, jest »znatna visina kulture i civilizacije«. On ne vjeruje da su Hrvati do sada postigli taj stupanj »kulture i civilizacije«, što je bjelodano iz činjenice da nisu nikada do sada postigli kulturno i političko jedinstvo hrvatskih zemalja.³⁰

Drugi čimbenik koji može održati jedinstvo tih po prirodi nejedinstvenih hrvatskih zemalja je jaka »veledržava».³¹ Pilar je, dakako, tu veldržavu vidio u Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali preuređenoj tako da uvaži i interese Hrvata. I iz toga je jasno da je Pilar pisao svoj geopolitički esej s istom svrhom kao i *Južnoslavensko pitanje*, naime, s namjerom da ukaže relevantnim čimbenicima u Austro-Ugarskoj Monarhiji važnost Hrvatske za Monarhiju, za sam njezin opstanak.

Geopolitičko značenje hrvatskog okruženja

Pilar, vidjeli smo, promatra prostor hrvatskih zemalja kao cjelinu, uza sve različitosti koje postoje među tri zasebna područja. Koje geopolitičko značenje pridaje susjedstvu?

Najvažniji geopolitički čimbenik u neposrednom hrvatskom okruženju je Srbija i Srbi kao ekspozitura srbijanske politike u Monarhiji. Pilar u više navrata i s različitim polazišta sagledava problem srpstva u Monarhiji. Da bi predočio bit srpstva, morao je posegnuti daleko u povijest, u doba vjerskog raskola, čime je i povučena granica između hrvatskoga katoličkog i srpskog pravoslavnog svijeta. Još važnije je, Pilar vjeruje, uspostava nacionalnih državnih crkava koje su postale generatori narodne svijesti i sredstva ostvarivanja državne politike. Ni u opisu razlika između pravoslavlja i katolicizma Pilar nije mogao izići iz svojih naprednjačkih okvira te je uvijek davao prednost pravoslavlju pred katolicizmom zbog njegove misije nacionalnog osvješćivanja i promicanja nacionalnih interesa.³² Ne smije se, međutim, previdjeti da je Pilar možda kao nitko do tada prozreo u bit (srpskog) pravoslavlja, osobito njegova odnosa prema državi:

»Pravoslavna Crkva proširuje svoju vjeru na taj način, da pravoslavna država najprije osvoji tuđe zemlje i da onda u osvojenim zemljama širi svoju vjeru uz pomoć čitave snage osvajačke države. A pošto je u svakoj vjeri usađen nagon, da se proširi, jer ne širiti se znači isto, što i uzmicati, to je vjerski moment taj, koji djeluje u pravoslavnoj državi kao stalan poticaj za ekspanzivnu politiku. Zato vidimo, da su pravoslavne države stalno nemirne i da teže za proširivanjem».³³

Pilar ovdje ne ističe, iako ga je bio svjestan, i obrnut međuodnos pravoslavlja i velikodržavlja, naime, da Crkva širi područje svoje jurisdikcije, a država potom pri-

²⁹ *Isto*, 16.

³⁰ *Isto*, 20.

³¹ *Isto*, 31.

³² L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 136-173.

³³ *Isto*, 141.

zivilje svoja prava na »pravoslavni« teritorij, no dovoljno je to što je uvidio tijesnu povezanost između narodne Crkve i narodne države. Pilar je iz tog međusobna odnosa Crkve i države izveo i još neke negativne karakteristike »pravoslavnih« država, kao i njihovih stanovnika (bizantizam), poput nemorala, prevrtljivosti, mržnje i sl., u što ovdje nije potrebno ulaziti.

Svrha je Pilarova izleta u povijest pravoslavlja i u njegove karakterne posljedice bila da dočara pojavnost velikosrpstva — jer to je »jezgra južnoslavenskog problema« — i predoči njegovu političku opasnost.³⁴ Bit velikosrpstva Pilar vidi u sljedećem:

»Prava je srž problema južnih Slavena činjenica, da bizantska državna i vjerska misao želi osvojiti cijeli Balkan, tu staru domenu Bizanta. Pravo obstanka na Balkanu imadu samo bizantski vjernici i oni narodi, koji su grkoiztočne vjere. Sve ostalo treba izkoreniti silom ili lukavošću.«³⁵

Konkretno, Pilar vidi problem svesrbstva ili velikosrbstva u tome što Srbi žele potčiniti Hrvate i Bugare. Srpska Crkva svesrdno sudjeluje u tom projektu, kojemu je prvi cilj osvajanje plodne južne Ugarske i Slavonije za srpstvo. Tomu svjedoči i uspostava već od najranijih vremena pravoslavnih biskupija u Budimu, Pečuhu, Segedinu, Aradu, Temišvaru, Vršcu i samostana u Orahovici, 3 biskupije prema Bugarima: Maška, Vranje, Samokov te progresivni prodor prema zapadu u Bosnu i Hrvatsku: Sarajevo, Zvornik, Boka Kotorska, Medak, Kostajnica, Marča.³⁶

Normalno je da Srbi traže saveznike za svoje velikosrpske planove i nalaze ih u Talijanima koji pritišću Hrvate sa zapada. No još je veći problem, vjeruje Pilar, što se monarhijske vlasti služe tim »prirodnim« neprijateljima Hrvata, napose posrbljenim pravoslavnim stanovništvom u hrvatskim zemljama, da onemoguće legitimne političke težnje Hrvata. On vjeruje da je to zapravo više od trenutna problema, jer to ponašanje koje Monarhiju može stajati života.

U tom sklopu Pilar sagledava i problematičan odnos Mađara prema Hrvatima i njihovim zemljama. Pilar vjeruje da velikomađarski projekt predstavlja jednako ozbiljnu opasnost za Monarhiju kao što je i velikosrpski.³⁷

Baš u vidu spašavanja Monarhije, Pilar je pokušao sugerirati monarhijskim krugovima da je jedino uspješno dugoročno rješenje zadovoljavanje legitimnih traženja Hrvata i poštivanje geopolitičkih datosti. Stvaranjem hrvatske države sastavljene od hrvatskih zemalja (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine) te njezinim uvrštenjem u monarhijske strukture kao treće sastavnice pod jednakim ingerencijama Austrije i Mađarske, zadovoljilo bi legitimne povijesne težnje Hrvata te ujedno osiguralo budućnost srednjoeuropske Monarhije.³⁸

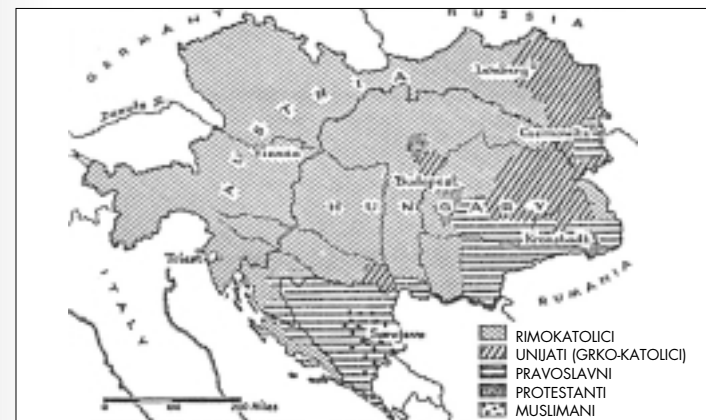
³⁴ Isto, 161-210.

³⁵ Isto, 161.

³⁶ Isto, 176.

³⁷ I. PILAR, *Politički zemljopis*, 23-24.

³⁸ Z. MATIJEVIĆ, »Političko djelovanje dr. Ive Pilara i pokušaj rješavanja 'južnoslavenskog pitanja' u Austro-Ugarskoj Monarhiji (ožujak-listopad 1918.)«, u: *GP*, 1/2001., 133-170; ISTI, »Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskoga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine)«, *GP*, 1/2001., 117-131.

Karta 2 —
Vjeroispovijesti
u Austro-
Ugarskoj
Monarhiji

Postupak Hrvata u povijesti s obzirom na njihov geopolitički položaj

Važnije od jednostavnog opisa zemljopisnog položaja hrvatskih zemalja jest razmišljanje o hrvatskoj povijesti iz tih geopolitičkih datosti. Pilar ponajprije pokušava u nastanku hrvatske države i u priključenju Hrvatske Ugarskoj naći neki dublji smisao:

»Pa ipak je u tome aktu ležao dublji smisao. Hrvati su odbacili svoju državnost, da spase svoj jezik i svoje narodnostno biće. Kroz 170 godina hrvatskog kraljevstva bijahu prodrli kulturom nadmoćni Romani i domogli se postupno državnog ustroja, stvorenog od Hrvata. Da je naime razvoj pošao dalje onim putem, kojim je započeo, tko zna, ne bi li gospodarski i kulturno premoćnim Romanima, u savezu s moćnim klerom te moćnim utjecajem papinske kurije i prekojadranskim mletačkim političkim i krvnim utjecajima, uspjelo Hrvatsku odnaroditi i asimilirati.«³⁹

Romani su, spekulira dalje Pilar, gubitkom utjecaja na državnu vlast počeli propadati, a slavenski Hrvati jačati. Dok su do dolaska Arpadovića Romani romanizirali slavenske pridošlice u gradove, sada su Hrvati slavenzirali Romane.⁴⁰

Sljedeći veliki politički potez koji Pilar smatra pozitivnim, Hrvati su učinili na samom početku XIV. stoljeća (1301.) kad su se, odvajajući političke razloge za i protiv, odlučili za Karla Roberta i dinastiju Anžuvina. Izabrali su Anžuvince u nadi da će se suprotstaviti posezanjima Mlečana na dalmatinski teritorij. Pomalo neočekivana posljedica tog izbora bilo je jačanje hrvatskih knezova, poput Šubića, koji su ovladali velikim dijelovima hrvatskog teritorija te tako postali gotovo neovisni i suvereni na svojim područjima. Tu se radala nada za povratom potpune suverenosti. No tu leži još jedan paradoks hrvatske povijesti: Mlečani su upravo pomoću kralja koga su Hrvati izabrali slomili moć osiljenih hrvatskih knezova.⁴¹ To im se dogodilo i s Ladislavom Napuljskim koji je jednostavno Dalmaciju prodao Mlečanima za 100.000 dukata.⁴²

³⁹ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 18.

⁴⁰ Isto, 19.

⁴¹ Isto, 20-22.

⁴² Isto, 22.

Pilar ukazuje na još jednu geopolitičku konstantu: Srbi i Apeninci (bilo Mlečani ili Talijani) prirodni su saveznici protiv Hrvata. Stoga ne čudi da je u ratu Ljudevita I., koji je naslijedio Karla Roberta, s Mlečanima saveznik Mlečana bio srpski vladar Stevan Dušan, kao što ne čudi da će u ubuduće to često biti slučaj.⁴³

Borbe kraljevske kuće s lokalnim moćnicima iscrpile su obje strane tako da nije bilo snage koja je mogla efikasno odgovoriti na novu opasnost — Osmanlije. Hrvati su, rezonira Pilar, ponovno potražili nekoga tko bi mogao pružiti pomoć. Bili su to Habsburgovci; na izbornom saboru u Cetingradu 1527. Hrvati su za svog kralja izabrali Ferdinanda Habsburškog.⁴⁴

Pilar objašnjava da će Hrvati od tada tijekom 400 godina pod vodstvom Habsburgovaca voditi bitku s Osmanlijama. Taj dugotrajan napor višestruko je iscrpio Hrvate. Vodeći plemićki sloj napuštao je hrvatska područja i selio se u Ugarsku, gdje se odnarodio, a narod se masovno iseljavao na zapad, sjever i jug, gdje je stvarao nove kolonije. Na opustjele posjede Turci su naseljavali stočarsko stanovništvo raznih etničkih skupina: Bugara, Arnauta, Grka, Roma, Srba te osobito Vlaha, svi pretežno pravoslavne vjere.⁴⁵ Daljnja posljedica dugotrajne borbe s Osmanlijama bilo je kulturno i gospodarsko propadanje hrvatskog elementa. Ne treba ni isticati da je jedna od važnih posljedica takva stanja otkidanje dijelova matičnog teritorija od nekadašnjih hrvatskih zemalja u zasebne i eventualno neovisne teritorijalne i političke cjeline, primjerice Bosna i Hercegovina.⁴⁶ No što je važno, iako Pilar na tome ne inzistira, jest da je usprkos takvu stanju Hrvatska kao politička realnost i kao neki oblik državnosti ostao i trajao upravo zbog ranije sklopljena savezništva s Habsburgovcima.

Suočeni početkom 18. stoljeća s poteškoćama u Habsburškoj kući oko nepostojanja nasljednika muške loze, hrvatski je sabor 9. ožujka 1712. zaključio da će Hrvati priznati nasljedno pravo ženskoj lozi ako izumre muška vladalačka loza.⁴⁷ Pod vodstvom biskupa i banskog namjesnika, pavlina Emerika grofa Esterhazyja, hrvatski je sabor 19. travnja 1713. donio tzv. Pragmatičnu sankciju, kojom Hrvati izražavaju svoje priklanjanje Habsburzima i otklon od Mađara.

U novije vrijeme, nastojanje Josipa II. da od velikoga Carstva stvori jedinstvenu njemačku naciju propalo je ponajviše zbog otpora Mađara. No od 1790. Mađari se počinju odnositi prema Hrvatima upravo onako kako se Car odnosio prema njima. Tu je početak napetih odnosa s Mađarima nakon 600 godina mirne koegzistencije, čak suradnje.⁴⁸ No Mađari nisu bili ni svjesni da su svojim postupanjem i nastojanjem da pomadare Hrvate započeli među Hrvatima narodni preporod, koji je u početku bio manje-više jezični i književni, ali je s vremenom prerastao u svojevrstu »rekonkvistu« hrvatskih zemalja.⁴⁹

⁴³ Isto, 22.

⁴⁴ Isto, 23-25.

⁴⁵ Isto, 26-27.

⁴⁶ Isto, 30-35.

⁴⁷ Isto, 35-36.

⁴⁸ Isto, 36-37.

⁴⁹ Isto, 37.

Pilar se upušta u analizu geopolitičkoga položaja hrvatskog naroda i njihovih zemalja, iz kojeg položaja postaje razumljivija njegova povijest, da bi mogao odaslati političku poruku u trenutku pisanja i upozoriti na moguće usmjerenje politike u budućnosti. Tako Pilar zaključuje:

»Prije svega sam htio ovime utvrditi sljedeće: od IX. do XII. stoljeća postojala je samostalna hrvatska država, čiji počeci sežu unatrag sve do u sedmi viek, koja je, premda skromno, igrala neku ulogu u svjetskoj politici. Nacionalni posljedak ove državne tvorevine jest današnji hrvatski narod. Ta državna misao prebrodila je nalet Turaka i živjela u hrvatsko-slavonskoj autonomiji. Treba stoga Hrvatima priznati, da su historijski narod i da je hrvatska državna misao najstarija u Austrougarskoj monarhiji.«⁵⁰

Obrisi suvremene hrvatske geopolitike

Jesu li povijesna zbivanja potvrdila Pilarova geopolitička razmišljanja i, ako jesu, u kojoj mjeri? Komu je povijest više dala za pravo — Pilaru ili nekim drugim političkim vidovnjacima? Mogu li se na temelju Pilarovih razmišljanja te na povijesnom iskustvu zadnjih 50-ak godina nazrijeti obrisi sinteze suvremene hrvatske geopolitike? Kako se može ocijeniti hrvatska politika osamostaljenja i novoga pozicioniranja u Europi?

Devedesetak godina nakon nastanka Pilarovih geopolitičkih razmišljanja Hrvatska je iskoristila kairosni trenutak i postala samostalnom i suverenom državom. Time se u dobroj mjeri poremetilo i geopolitičko značenje Hrvatske i njezina okruženja. U nekoliko navrata sam isticao da je Pilar u mnogočemu bio dijete svoga vremena, uključujući i njegove geopolitičke vidike. Pilar je, čini se, pripadao skupini hrvatskih malodušnika, koji nisu mogli zamisliti da bi Hrvati mogli imati suverenu i samostalnu državu. Za razliku od nekih drugih, Pilar se ipak priklonio onoj pravaškoj opciji, koja je mogla barem zamišljati da Hrvati steknu visoku dozu suverenosti, ali u sklopu neke jake veledržave. Međunarodnim priznanjem Hrvatske kao suverene i neovisne države, Pilarova geopolitička koncepcija u dobroj mjeri prodrmana. Suverena hrvatska država je postala stvarnost, no u nju nije ušao teritorij Bosne i Hercegovine i ne nazire se vrijeme kad bi u tom smislu moglo doći do promjene. Hrvatska je geopolitički osakaćena, jer je ostala bez svog trećeg dijela, koji je, uz to, najvitalniji. Pilar bi zasigurno smatrao to velikim nedostatkom, koji se u budućnosti mora osvetiti hrvatskoj državi. Pilar je u više navrata ukazivao na pogubnost politike hrvatskih stranaka u Hrvatskoj, koje su se protivile pripojenju (aneksiji) Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji 1908. godine. Ukazivao je da je takva politika hrvatskih stranaka u službi velikosrpske politike i protiv interesa ne samo hrvatskoga naroda, nego i svih stanovnika Bosne i Hercegovine. Pilar bi zasigurno jednako oštro osuđivao i politiku podvajanja i neprijateljstva između katolika i muslimana, a podržavao bi sve mirovne inicijative i ugovore o vojnoj i drugoj suradnji koji su bili uspostavljeni u vrijeme Domovinskog rata 1991.-1995. No suočen s činjenicom da Bosna i Hercegovina nije sastavni dio Republike Hrvatske ili nekoga oblika konfederacije između te dvije hrvatske zemlje, Pilar bi zacijelo blagonaklono gledao

⁵⁰ Isto, 41.

na provizorij Bosne i Hercegovine kakav je bio uspostavljen Daytonskim sporazumom. Bosna i Hercegovina je još u procesu stvaranja i hrvatski političari s jedne i druge strane Une i Save morali bi razmišljati u okvirima geopolitičkih datosti koje je još Pilar iznio pred hrvatsku i svjetsku javnost.

No ni drugi Pilarovi geopolitički parametri nisu ostali neokrznuti. Kolikogod je bio čvrsto uvjeren da teritorijalna razdioba na tri zasebne cjeline ima permanentan status, modernom uspostavom komunikacija te nekadašnje cjeline više nisu tako međusobno nepremostivo odijeljene. Izgradnjom autoceste od krajnjega sjevera do krajnjega juga Hrvatske, koja tunelima prolazi kroz nepremostive planinske lance, nekad međusobno izolirani dijelovi i cjeline više to nisu. Tu, dodatno, treba uzeti u obzir i druga komunikacijska sredstva, napose internet, koja također pridonose integraciji nekada izoliranih narodnih dijelova.

U svjetlu tih činjenica, čini se da ni s Bosnom i Hercegovinom nije posve završena geopolitička priča. Bosna je ne samo ostala izvan »hrvatskih zemalja« i suvisle geopolitičke cjeline, nego je istočnjački civilizacijski i kulturni krug (bizantizam i arapska kultura) prevladao na tom prostoru, što ga sve više udaljava od srednjoeuropskih norma i vrijednosti kojima je bio izložen od zadnje četvrtine XIX. stoljeća. No moderna komunikacijska sredstva i tu mogu pridonijeti nekom drukčijem raspлетu u budućnosti. Planirana cestovna poveznica (koridor C5) i jednako takva željeznička poveznica, koja će sjeverne hrvatske zemlje preko Bosne spojiti s južnima, zatvorit će prometni krug koji će vjerojatno ubrzati protok ideja i međusobnih utjecaja.

Za geopolitičko promišljanje o Hrvatskoj Pilarov uvid da je područje hrvatskih zemalja *pogranično* vjerojatno ima trajnu vrijednost. Pilar vidi hrvatsko graničarstvo na relaciji sjever-jug, tj. time želi naglasiti da su hrvatske zemlje dijelom u srednjoj Europi, a dijelom na Balkanu, iako ne gubi iz vida pograničnost hrvatskih zemalja na crti zapad-istok. Pilaru je nesumnjivo bila na pameti sudbina Bosne i Hercegovine, koja je sva na Balkanu, iako i njezin sjever i njezin jug snažno participiraju u srednjoeuropskome posavskom i mediteranskome svijetu. No otvaranjem mogućnosti pristupa Hrvatske u Europsku uniju, a u doglednoj budućnosti i drugih »hrvatskih zemalja«, hrvatska pograničnost na pravcu sjever-jug sve više gubi na značenju, a pojačava se smisao njezine pograničnosti na relaciji istok-zapad. Ulaskom »hrvatskih zemalja« u Europsku uniju, činjenica da je dio njih na Balkanu blijedi. No razdjelnica uspostavljena još u Teodozijevo vrijeme i dalje će obilježavati te zemlje zapadom i njihova pograničnost još će više izbijati na površinu. Ulaskom drugih balkanskih zemalja u Europsku uniju ta će razlika donekle blijedjeti, ali ne će nikad nestati.

Vjerojatno se nešto slično može predmnijevati i s hrvatskim neposrednim okruženjem. Kad Hrvatska (i Bosna i Hercegovina) bude u zajednici Europske unije, »prirodno« neprijateljstvo njezinih susjeda više ne će imati istu težinu kao nekad, no hrvatska politika ne bi nikad smjela zanemariti tradicionalne geopolitičke datosti.

Nova geopolitička konstelacija i inače nalaže hrvatskoj politici specifične zadaće. U interesu je Hrvatske i hrvatskog naroda da Hrvatska poduzima iznimno mnogo napora za utjecaj u Bosni i Hercegovini. Ti napori bi trebali biti usredotočeni ponajprije na tamošnje Hrvate, koji bi što hitnije morali postati financijski, ekonomski, obrazovno i na svaki drugi način jaki, tako da bi im ostanak na tim područjima bio osiguran, a možda privlačio i dolazak drugih.

Zaključak

Predan ideji očuvanja hrvatskog naroda, Ivo Pilar je upotrijebio sve svoje intelektualne i praktične sposobnosti da bi ukazao relevantnim krugovima koliko je važno za njih da osiguraju bolju budućnost Hrvata. U tu je svrhu upotrijebio povijesne, sociološke, lingvističke, psihološke, religiozne i geopolitičke argumente. U nekim od tih područja Pilarova argumentacija bila je briljantna, u drugima manjkava, dok je u nekima bila posve pogrešna. Pilar je zasigurno bio dijete svoga vremena te je svesrdno prihvaćao ideje svojih vršnjaka, ne nalazeći duhovnih sposobnosti i moralne snage da ih prevlada. No Pilaru se također mora upisati u prilog što je u susretu s realnošću i na poticaj drugih neke od svojih političkih ideja stubokom promijenio. Iako je u vrijeme svog dolaska u Bosnu gajio neprijateljstvo prema vrhbosanskome nadbiskupu dr. Josipu Stadleru, u susretu s agresivnim velikosrpstvom priklonio se njegovim vizijama transformacije Monarhije i spašavanja hrvatske budućnosti.⁵¹

Slično se može zaključiti i glede Pilarovih geopolitičkih vidika. Neke njegove konstatacije vrijede i danas, dok su neke prevladane ili više nisu primjenjive. To i nije moglo biti drukčije kad se ima u vidu razvoj međunarodnih političkih, gospodarskih, prometnih, komunikacijskih i svakih drugih sredstava koji bitno utječu na geopolitički položaj Hrvatske i »hrvatskih zemalja«. Pilar se nije ni usuđivao razmišljati u kategorijama neovisne i suverene hrvatske države, a razvoj komunikacijskih, prometnih i gospodarskih čimbenika nije mogao predvidjeti. Osobito nije mogao predvidjeti politički razvoj u smjeru stvaranja europske zajednice naroda (Europske unije) i priključenje hrvatske suverene države u nju, iako zagovaranje »jake veledržave« naznačuje takav priželjkivani razvoj. To su novi geopolitički elementi s kojima Pilar jednostavno nije mogao računati te nisu ni mogli biti sastavnicom njegovih geopolitičkih promišljanja. Pilaru se ipak ne može oduzeti naslov pionira hrvatskih geopolitičkih promišljanja i oca hrvatske geopolitike.

Jure Krišto:

Ivo Pilar and Contemporary Croatian Geopolitics

Ivo Pilar researched geopolitics on the eve of and during World War I, when the fate of the Austro-Hungarian Monarchy was uncertain, including the fate of the "Croatian states". He analysed the geographical position of the three individual Croatian states: Slavonia, Dalmatia, and Bosnia and Herzegovina, pointing out the reasons that conditioned their separation. He also commented on the significance of neighbouring countries in the history of Croats and their policies. He devoted much attention to the Serbians, the Serbian Orthodox Church and their Great Serbia project. Furthermore, he paid due attention to the Italians and their collaboration with Serbia against Croatian interests.

⁵¹ Vidi: Jure KRIŠTO, »Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini«, *GP*, 1/2001, 81-94; ISTI, »Nadbiskup Josip Stadler u svjetlu naprednjačkog tiska (1904.-1918.)«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 31/1999, br. 1, 29-50.

Pilar attempted to indicate to the political circles of the Monarchy that it is necessary to constitute a Croatian state on its South, a state that would unite the traditional Croatian states, although he never advocated full sovereignty of this new political component. In other words, he believed in the wisdom of Croatian politicians throughout history, who always made good use of their stronger neighbours to protect their own interests. Pilar wanted to point out the necessity of such a political development if the Monarchy was to be preserved.

Some of Pilar's analyses are useful even today, although many were conditioned by his ideological beliefs or the surrounding historical circumstances, thus rendering the same inapplicable today. Nevertheless, Pilar can be considered the father of geopolitical studies in Croatia, at least to the extent that he was the first to analyse the political significance of the status of the Croatian states and their neighbouring countries.

Ideja Srednje Europe u slovenskoj političkoj misli

Andrej RAHTEN

Sveučilište u Mariboru, R. Slovenija

UDK 321.01(4-191.2)“18/19”

Izvorni znanstveni rad (primljeno 7. lipnja 2006.)

Autor je na temelju relevantne znanstvene literature i izvora, prvenstveno suvremenog tiska i publicističkih radova, prikazao ideju Srednje Europe u slovenskoj političkoj misli. U članku je istaknuto da je do sredine XIX. st. Habsburška Monarhija u slovenskoj politici doživljavana kao jamac očuvanja identiteta malih naroda u podunavskom geopolitičkom prostoru. Nakon osnutka Kraljevine SHS ideja Srednje Europe gubi privremeno na svome značenju, ali se ponovno javlja uoči Drugoga svjetskog rata. Nakon propasti komunističkog sustava i raspada jugoslavenske federacije ideja Srednje Europe ponovno postaje aktualna u krugovima slovenske inteligencije.

»Tko je pozorno pratio razvoj prilika od god. 1867. do 1917., morao je steći jasno uvjerenje, da se radi o tome, hoće li se Hrvati u sljedećem svjetskom ratu — a siguran sam, da će on buknuti za nekoliko desetljeća — boriti na strani Srednje Europe protiv Bizanta ili na strani Bizanta protiv Srednje Evrope.«

L. von SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, Zagreb, 1943., 403.

Moto je ovog rada mnogima vrlo dobro poznat. Stvarni je autor ove misli dr. Ivo Pilar, koji se samo poslužio gornjim pseudonimom da bi prikrio svoj identitet, a u izvornom ga obliku možemo naći u njegovu kapitalnom djelu *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems* (Beč, 1918.). Pilarovo političko djelovanje i njegova stajališta glede budućnosti Srednje Europe uoči raspada Habsburške Monarhije među slovenskim političarima nisu bila primljena s oduševljenjem. Upravo suprotno, zbog protivljenja »Svibanjskoj deklaraciji« Jugoslavenskog kluba, koju su 1917. godine donijeli južnoslavenski zastupnici u bečkom parlamentu, Pilar je tada u očima slovenske političke elite bio označen kao »zao duh« koji želi spriječiti ujedinjenje južnoslavenskih naroda.¹

Vodeći slovenski političari tada nisu bili svjesni kakva je moć velikosrpske ideje, a u revolucionarnoj Rusiji još nisu vidjeli veliku opasnost za razvoj malih srednjoeuropskih naroda. Međutim, dvadeset godina kasnije, neki su slovenski političari, suočeni s opasnošću ekspanzije nacističke Njemačke te fašističke Italije sa Zapada, a

¹ *Slovenec*, Ljubljana, 29. IX. 1917.